

„Kedves tisztelt barátom!”

Madách Imre levelezése,

szerk. Andor Csaba – Gréczi-Zsoldos Enikő

CSONGRÁDY BÉLA

Köztudott – sajnálatos módon nem eléggé széles körben –, hogy 2014-ben volt Madách Imre halálának 150. évfordulója. Emlékvéve ugyan nem nyilvánítottak a tavalyi esztendő, de sor került számos, *Az ember tragédiája* szerzőjéhez méltó rendezvényre, eseményre, kivált Nógrád megyében, ahol a másfél évszázados jubileumi program kiegészült az 1964-ben zászlót bontott legújabb kori Madách-kultusz ötvenedik évfordulójáról való megemlékezés-sorozattal is. A maradandó értékek sorát – mint a kiemelkedő jelentőségű évfordulók esetében gyakran előfordul – új könyvek is gyarapították. Ezúttal is így történt, amennyiben megjelent a „Madách Imre levelezése” című, jelen elemzésünk tárgyát képező kötet. A vaskos, csaknem hatszáz oldalas, kétszázhetvenhat levelet és a hozzájuk tartozó adatokat, magyarázatokat tartalmazó kiadvány Andor Csaba és Gréczi-Zsoldos Enikő szerkesztői gondozásában látott napvilágot.

Az utókort mindig szokta volt érdekelni a jeles emberek, alkotók – művészek, tudósok stb. levelezése, egyrészt mert segít az életrajzi adatok kiegészítésében, esetleg pontosításában, másrészt hozzájárul az illető személyiségének még alaposabb megismeréséhez, érdekes, netán kényes kérdések felszínre hozatalához, tisztázásához. Madách Imre levelei – mind mennyiségben, mind pedig magán- illetve közéleti, irodalomtörténeti jelentőségű tartalmukat tekintve – alapos okot szolgáltatottak már korábban is a tanulmányozásra, összegyűjtésre és publikálásra. Ahhoz képest – mint a szerkesztők bevezető írásából kiderül – a szórványos és rendszertelen

közléseket követően csak évtizedek elmúltával, 1942-ben történt két kísérlet a teljes levelezés közzétételére. Staud Géza időrendben, összekötő szövegekkel ellátva és a korabeli helyesírás szerint jelentette meg *Madách Imre összes levelei. I-II.* címmel, Halász Gábor pedig címzettenként illetve levélíróként, összekötő szövegek helyett szűkszavú jegyzetekkel és betűhíven hozta nyilvánosságra a Tragédia-költő leveleit *Madách Imre összes művei II.* cím alatt. A két kiadvány levélszövegei több mint kilencven százalékban megegyeztek, ugyanakkor voltak olyan korábban már publikált levelek, amelyek mindkettőből kimaradtak. Halász Gábor filológiai igényű munkájában a levelezéstől különválasztva közölte az úgynevezett „hivatalos iratok”-at, amelyek között levelek és nem levelek egyaránt találhatóak voltak. Ugyanakkor – mint ugyancsak a bevezetőből tudható – Madách Imre esetében kifejezetten problematikus a hivatalos és nem hivatalos levelek szétválasztása, hiszen előfordult például, hogy Szontagh Pál barátjának szóló, teljesen magánjellegű levélre is azt írta: „hivatalból”. Lónyay Menyhért politikus, publicista hagyatékában talált írások Gyórfy Miklós *Madách kiadatlan levelei* címmel 1959-ben láttak napvilágot. A cím azonban nem volt pontos, mert egyrészt a kötet nemcsak leveleket közölt, hanem például műbírálatot is, másrészt korábban már megjelent Lónyay-leveleket is tartalmazott. Leblancné Kelemen Mária a *Madách-dokumentumok második kötetében – Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből*, Salgótarján, 1992) a hivatalos levelek mellett esetlegesen és szórványosan nem hivatalos levelek is előfordulnak. Korábban a hatvanas években több tanulmány is foglalkozott Madách ismeretlen leveleivel – a legfontosabb Kerényi Ferencé volt az Irodalomtudományi Közleményekben 1968-ban. Érdekes, hogy éppen ez a lap titulált ismeretlennek 1963-ban egy olyan levelet, amely a hasábjain évtizedekkel korábban, 1930-ban már megjelent. A nyolcvanas-kilencvenes években több, korábban valóban ismeretlen Madách-levél is előkerült, amely eddig publikálatlan maradt. Madách levelezése azonban nemcsak kiegészült új levelekkel, de olyan esetek is adódtak, hogy korábban közzétett írásokat el kellett hagyni. Ilyen volt például egy azonos nevű unokaöccstől származó üzenet...

Jelen kötetben kiindulópontnak a szerkesztők Andor Csaba – Leblancné Kelemen Mária *Madách Imre kéziratái és levelezése* című, az Argumentum Kiadónál 1991-ben megjelent katalógust – a „KAT”-ot – tartották, de az új ismeretek birtokában ahhoz képest is elhagytak néhány tételt. Akadt megkerült és hiányzó levél, és vannak olyan levelek is, amelyekről vannak ugyan információk, de nem bizonyultak elég megbízhatóknak ahhoz, hogy akárcsak jelzésszerűen is megörökídjének.

A kötet olvasásakor, tartalmának értékelésénél feltétlenül figyelembe veendő az az eligazításul szolgáló magyarázatok is, amelyeket a

szerkesztők Madách Imre kézírásával kapcsolatban közzétettek a bevezető oldalakon. Abból indultak ki, hogy mára a számítástechnika révén alaposan megváltoztak a tipográfiai lehetőségek Gyórfy Miklós fentebb idézett 1959-es opusához – amely említésre méltó kísérletnek számított az ortográfiai sajátosságok visszaadásában – képest is. Egyik oldalon lehetővé vált a kézírás minden jellegzetességének hiánytalan visszaadása képszerűen, ugyanakkor egyre inkább lehetetlennek bizonyult a nyomdatechnika által korábban már alkalmazott eszközök használata a számítógépes szövegekben és főképp az adatbázisokban. A szövegszerkesztők túlnyomó többsége ugyanis nem boldogul a fölhúzásokkal. Bár bizonyos karaktereket sikerült beilleszteni kész betűkészletből, a levelekben azonban vannak olyan sajátos írásbeli jegyek is, mint éppen a fölhúzott betűk, amelyeket egyedileg kellett elkészíteni. A tizenhárom pontban megfogalmazott további elvek alapján a kötetben kétféle „s” betűt – a normált és a hosszút – és többféle „z”-t is megkülönböztettek. Madách sajátos ligatúrát (összevont betűt) használt a „nota bene” rövidítésére és volt az írásában olyan a díszítő elem is, amelyet a számítástechnikai „kukac” jel és az M betű kombinációjával lehetett szemléltetni. Különbséget kellett tenni a különböző hosszúságú gondolatjelek között is. A német nyelvű szövegrészek Madáchnál helyenként a hagyományos, gót betűs kézírást követték, másutt viszont nem. Ugyancsak váltakozva élt a be- illetve kikezdésekkel. Az utóbbiakat általában csak közvetlenül a címzés után alkalmazta. A szokásos zárójeleken kívül találkozni más megoldásokkal is. Például az osztás jeleként használt formulával vagy olyan esetekkel, amikor a törött vonalat kettőspont követi a zárójel elején illetve előzi meg a zárójel végén. Az idézet jelét Madách elég következetesen éppen fordítva használta, mint ahogyan magyar nyelvű szövegek esetében ma használatos. Ezért a kötetben is az eredeti szövegnek megfelelően a kezdő idézőjel a szó előtt fölül, a záró pedig a szó utolsó betűje után alulra került. A lap alji jegyzeteket a szövegben általában kereszttel (x) vagy + jellel látta el a szerző. A kötet igazodott a levélszövegben előforduló jelöléshez. A régi nyomdatechnikában az „ö” betűn a két pontot olykor egy jóval kisebb méretű „e” helyettesítette. E megoldás is szerepel a kötetben, mint ahogyan találkozni a levelekben – különösen a személynevekben – olyan régies írásmódú „y” betűvel, amely fölé vagy két pont, vagy két vessző került. Nyolc pontban lehetett összefoglalni azokat az eseteket, amelyek során a kötet nem reprodukálja a kézírás jellegzetességeit. Nem jelöli például az áthúzás módszerét, amelyet Madách használt a megkettőzött „t” betű kapcsán. Ugyancsak nem él az úgynevezett őrszavak gyakorlatával, amely azt jelentette, hogy egy-egy oldal első szavát – esetleg annak csak első szótagját – a folyamatos olvasást megkönnyítendő az előző oldalon a lap alján megjelenítették. Madách általában két vesszőt használt elválasztójelként, amelyet sokszor

– de nem túl következetesen – a következő sor elején megismételt. A szerkesztők ettől is eltekintettek, mint ahogyan nem erőltették a címzés külsőségeinek visszaadását sem. Az aláírásokban sem törekedtek a teljes hűségre, mivel a vizuális jellegzetességekhez való ragaszkodás elméletileg problematikus és erősen vitatható megoldásokhoz vezetett volna. Az „ö” és „ü” betűknél néha Madách is egy vonallal helyettesítette a két pontot, a kötetben azonban nincs ilyen formula. Szintén nem vétetett figyelembe, hogy Madách kézírásában a mai „w” betűnek a két egymás mellé írt „vv” a jele. Ezt ugyanis kettőzött mássalhangzóként is lehetne értelmezni. Újabban szokás a betűhív közléseknél az aláhúzás megőrzése. A levélszövegekben találni egyszeres, kétszeres sőt háromszoros aláhúzást is. A számítógépes szövegszerkesztő programmal azonban csupán az egyszeri és kétszeri aláhúzás volt előidézhető. Ezért az eredeti szövegben lévő háromsornyi aláhúzást hullámvonal helyettesíti. A szerkesztés során előfordultak úgynevezett olvasati bizonytalanságok is, azaz bizonyos betűk ortográfiai hasonlósága miatt képtelenség volt eldönteni, hogy milyen betűről van szó. Ilyenkor a napjainkban elterjedtebb szóalakra esett a választás. A Fráter Erzsébet leveleiben használt „már/mán” közül a kötetben az előbbi maradt meg. A magánhangzók hosszúságának, az egybe- vagy különírt szavak kérdésében sem volt könnyű dönteni, merthogy jócskán találhatóak a levelekben határesetek.

A rövidítések értelmezését követően már a konkrét levelek sorjáznak a 27. oldaltól a 385-ig időrendben, évenkénti bontásban. Meglepő módon az első dátum 1828. november 5., amikor Madách Imre még hatéves sem volt, de franciául már levelet írt, és hosszú, boldog életet kívánt Alsósztrégováról apjának, id. Madách Imrének. Ugyanabban az évben az „édes mamának”, Majthényi Annának is fogalmazott meg francia nyelvű sorokat Károly és Pál fivérével közös aláírással. Az évek előrehaladtával természetesen sokasodtak a levelek s a legtöbbnek – negyvenötnek – Majthényi Anna volt a címzettje vagy a feladója. Tizenöt éves volt Madách, amikor először – 1838. március 31-én – Alsósztrégováról levelet írt Lónyay Menyhértnek. Örömet fejezte ki, hogy három hét múlva Pesten újra találkozhat barátjával. Összesen harmincnyolc levél kötődik kettőjükhöz, míg Szontagh Pál esetében ez szám harminchét. A következő esztendőkből is – noha a legtöbb levélváltás a családtagokkal történt: a feleség, Fráter Erzsébet huszonnégy esetben volt érintett – számos jeles nógrádi és megyén kívüli személyiséggel – köztük Bérczy Károllyal, Dessewffy Ottóval, Eötvös Józseffel, Nagy Ivánnal, Rákóczy Jánossal, Szász Károllyal, Veres Pálnéval – levelezett Madách Imre. A számára (is) legfontosabbak egyike kétségkívül Arany János volt, aki jelentős szerepet játszott *Az ember tragédiája* végső változatának megszületésében. Nem véletlenül szólította Madách oly gyakran „Kedves tisztelt barátom”-nak a nagy tekintélyű költőt. A legutolsó, a 276. levél 1864.

szeptember 8-án – Madách Imre halála előtt szűk egy hónappal – kelt: ezt egy ismeretlen valakinek írta s gazdatisztje gimnazista fia, Philipp Károly egri tanulása érdekében igyekezett eljárni, bizonyítván, hogy betegen is képes volt mások gondjait magára venni...

Minden túlzás nélkül kijelenthető, hogy az Andor Csaba – Gréczi-Zsoldos Enikő szerkesztőpáros a Madách Könyvtár Új folyamának 87., a Bene Kálmán szerkesztette Madách Imre művei sorozat VI. köteteként egy újabb fontos – irodalomtörténeti adalékként, hivatkozási alapként szolgáló – művel járult hozzá az eddig is rendkívül gazdag Madách-irodalomhoz.

(Dornyay Béla Múzeum – Madách Irodalmi Társaság,
Salgótarján – Szeged, 2014)

